

אברהם אוחיון

שיקולי חז"ל בעניין "ממחרת השבת"

"וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה ; עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה ל-ה'" (ויקרא כ"ג, טו-טז).

הפרשנות של חז"ל ל'ממחרת השבת' במשמעות של היום שלאחר יום-טוב ראשון של פסח (מנחות סה, ע"ב ו-סו, ע"א) נצרכה לפירושיהם של פרשני התורה, שניסו לאשש את דברי חז"ל מתוך הכתוב בתורה. ואולם, נראה כי הפרשנות של חז"ל רחוקה לעיתים מפשוטם של הפסוקים, ושאלות רבות נותרות ללא מענה. מכאן הנחתנו שלחז"ל היו שיקולים משלהם בפרשנותם, והם אלו אשר הכריעו את הכף והביאו לפרשנות המיוחדת של חז"ל ל'ממחרת השבת'.

נציין שקביעת היום שהוא 'ממחרת השבת' משמעותה היא לצורך המצוות הבאות:

א. הקרבת מנחת העומר. ב. תחילת ספירת העומר. ג. איסור אכילת תבואה חדשה קודם עבור יום ט"ז בניסן (ויקרא כג, ט-כא)¹.
להלן נפתח בהסבר הפסוקים דלעיל עפ"י הפרשנות של חז"ל, תוך השוואה לפירושם על פי פשוטם, ונברר את הקשיים הקיימים בפרשנות חז"ל. לאחר מכן נביא את השיקולים אשר, לדעתנו, הנחו את חז"ל, ואשר כתוצאה מהם חז"ל פירשו את פסוקי 'ממחרת השבת' שלא כפשוטם.

הקשיים בפרשנות חז"ל

א. "וספרתם לכם ממחרת השבת" (ויקרא כ"ג, טו)

ראיה לפירוש חז"ל, ששבת הנזכרת כאן היא במשמעות של יום-טוב, נלמדת מכך "שיום-טוב הוא גם כן שבת שגם בו יש שביתה והפסק מלאכה" (המהר"ל בפרושו "גור אריה" על התורה, ד"ה ממחרת יו"ט), וכן מן הדמיון שבין 'שבתון', הנזכר בתורה בהקשר לראש-השנה (ויקרא כ"ג, כד) ויום-טוב של סוכות ושמיני עצרת (שם פס' לט), לבין שבת.

ואולם שבתון ושבת הינם מושגים השונים זה מזה. הכינוי 'שבתון' מצביע על יום שבו "כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם" (שמות

1 להלן ציון המצוות ב"ספר המצוות" לרמב"ם: א. מצוות-עשה מד ב. מצוות-עשה קסא ג. שלוש מצוות לא-תעשה קפט, קצ, קצא.

י"ב, טז), הוא יום-טוב והותרה בו עשיית מלאכות מסוימות. לעומת זאת, לגבי יום השבת נאמר "כל העושה בו מלאכה יומת" (שמות ל"ה, ב), ונאסרה בו עשיית כל מלאכה. בתורה נזכרים גם צמדי המילים שבת-שבתון ושבטון-שבת בהקשר ליום השבת וליום הכיפורים בלבד², ובאים ללמדנו שביום הכיפורים, שהוא יום מיוחד, יש איסורי מלאכה כמו בשבת (רמב"ם, הל' שביתת העשור א', א-ב; רש"י לשמות ל"א, טו), ועל כן לביטויים אלו אין קשר לשאר ימים טובים.

ב. "שבע שבתות תמימות תהיינה" (ויקרא כ"ג, טו)

אין משמעות לביטוי 'שבת תמימה' בהקשר ליום השבת, ולכן מסבירים חז"ל את הנאמר בתורה "שבתות תמימות" במובן של שבועות שלמים. חז"ל פירשו זאת כשבועות בעלי שבעה ימים ללא קשר לימות השבוע. ואולם מתוך המילה 'תמימות' ניתן לפרש גם כשבועות שלמים ממש מתחילתם ועד לסופם³, המסתיימים ביום השבת, וכך מתקיים הכתוב "שבתות תמימות" במלואו.

ג. "עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמישים יום" (ויקרא כ"ג, טז)
חז"ל הסבירו את הכתוב "השבת השביעית" במשמעות של השבוע השביעי. ואולם אין הכרח לפרשו דווקא כך, וניתן להסבירו כפשוטו, השבת השביעית למניין השבתות. הסבר זה גם יביא לאחידות בפירושה של המילה "שבת" בשני הפסוקים העוקבים בהם מדובר:

בפס' טו: "ממחרת השבת" - השבת במשמעות של שבת-בראשית (ולא יום-טוב). בפס' טז: "עד ממחרת השבת השביעית" - השבת במשמעות של השבת השביעית למניין השבתות (ולא השבוע השביעי).

הביטוי "שבתות תמימות" שבפס' טו הוסבר לעיל במובן של שבועות, בגלל החלק של 'תמימות' שבו, ואילו כאן לגבי המילה 'שבת' אין הכרח לפרשה בשונה מאשר כפשוטה. ועוד, לא מצאנו בתורה ש'שבת' היא במשמעות של יום-טוב או במשמעות של שבוע, אלא תמיד במשמעות של היום השביעי או השנה השביעית (לעניין שמיטה, ויקרא כ"ד, ד). המשמעות השונה הניתנת למילה 'שבת' בשני הפסוקים הללו, לגירסת חז"ל, יוצרת בעיה לשונית שהעלה הרמב"ן: "ואם כן יהיו שתי לשונות בפסוק אחד" (ויקרא כ"ג, יא). כלומר: כיצד בפירושו של הרמב"ן שם מובאות דוגמאות⁴ לאפשרויות כאלו ואולם הן מועטות, והפירושים השונים שניתנו שם הם הכרחיים להבנת הכתוב, אבל כאן ניתן להבין את שני הפסוקים על פי פשטם, מבלי לתת למילה "שבת" משמעויות אחרות.

2 שבת: שמות ט"ז, כג; ל"א, טו; לה, ב; ויקרא כ"ג, ג. כיפורים: ויקרא ט"ז, לא; כ"ג, ב.

3 כמו: "שה תמים" (שמות י"ב, ה); "כבש תמים" (ויקרא כ"ג, יב).

4 שמות ג', ב-ג: "הסנה בוער באש" - דולק, "מדוע לא יבער" - לא יתכלה.

שופטים י', ד: "רוכבים על שלושה עירים" - חמורים, "שלושה עירים להם" - עיירות.

ד. ביהושע ד', י-יא נאמר על דור באי הארץ שאכלו מתבואת הארץ ממחרת הפסח ובו ביום כלה המן. מכיוון שלפסוקים אלו ניתנו הסברים ופירושים שונים, המנוגדים זה לזה, לא נכנס לעובי הקורה⁵.

ה. קביעת מועדה של מצוות העומר ב-ט"ז בניסן לא הוגדרה בתלמוד כ'הלכה למשה מסיני', כמו מחלוקות אחרות שהיו בין הפרושים לבין הצדוקים ואשר הוגדרו כך (כגון: מצוות ערבה ומצוות ניסוך המים בחג, סוכה לד', ע"א). יתר על כן, קביעה זו אינה נמנית עם 'הלכות למשה מסיני' שבהקדמת הרמב"ם למשנה ולא ברשימתו הארוכה של הרב קלמן כהנא, בה מנה את כל ההלכות למשה מסיני (חקר ועיון, תש"ך, כרך א', לז-נז)⁶. מכאן ניתן להניח, שהזמן שנקבע למצוות העומר ב-ט"ז בניסן, איננו קדום לתקופת חז"ל.

שיקולי חז"ל

כיצד ניתן, אפוא, להסביר את העובדה שחז"ל פירשו את 'ממחרת השבת' במשמעות של ממחרת יו"ט ראשון של פסח למרות הקשיים שהוזכרו? כאמור, לחז"ל היו שיקולים מסוימים שבעטיים קבעו את פרשנותם באופן זה, וגם היה חשוב להם להיאבק עליה. להלן הצעות לשיקוליהם:

א. רצונם לקבוע תאריך לחג השבועות

חז"ל קבעו שחג השבועות הוא "זמן מתן תורתנו" (שבת פח, ע"א), וכך העניקו לחג השבועות טעם היסטורי חשוב. נוסף על כך, חז"ל קבעו את זמנו של החג: "בשישי בחודש ניתנו עשרת הדברות לישראל" (שם פז, ע"ב), דהיינו ב-ו' בסיוון, וכך ניתן לו תאריך קבוע בלוח השנה כמו לשאר הרגלים. מהלך זה התאפשר על-ידי-כך שחז"ל פירשו את "ממחרת השבת" כיום ט"ז בניסן, ומכאן שיום החמישים הוא ב-ו' בסיוון. אילו חז"ל היו מסבירים את "ממחרת השבת" כפשוטה, הרי שתחילת ספירת העומר היתה חלה ביום ראשון שלאחר

⁵ ראו בפירושו של דוד צבי הופמן לספר ויקרא, ח"ב, עמ' קלד-קלו, ירושלים, תשכ"ז.
⁶ ידועים דברי הרמב"ם בהל' תמידין ומוספין ז', יא: "ומפי השמועה למדו שאינה שבת אלא יום טוב". ואולי כיוון ל"הלכה למשה מסיני"? הראה לי בני האברך ר' אבנר נ"י שיש והלשון 'מפי השמועה' אצל הרמב"ם מכוונת לדברי חז"ל. והוכיח מהכתוב ברמב"ם בהל' ממרים ב', ט שכתב שהאיסור לבשל ולאכול בשר חיה בחלב הוא 'מפי השמועה', ובאותו עניין בהל' מאכלות אסורות ט', ד כתב: "ואסור באכילה מדברי סופרים", ומכאן שימפי השמועה' היינו מדברי סופרים. יתכן שלעניינם הרמב"ם כיוון לברייתא שבמנחות סה, ע"ב-סו, ע"א. על היתר השימוש בביטוי 'מפי השמועה' לעניין דברי סופרים, ראה ב"מנחת-חינוך" מצווה תנ"ד. ולבני אומר: "בני, אם חכם לברך, ישמח לבי גם אני" (משלי כ"ג, טו).

יו"ט ראשון של פסח, בתאריך המשתנה משנה לשנה, וכתוצאה מכך גם זמנו של חג השבועות לא היה קבוע.

ב. ביסוס זמני העליות והירידות של משה רבנו בהר סיני

קביעת זמנו של חג השבועות ב-ו' בסיוון מבססת את השקפת חז"ל בדבר שלוש העליות של משה רבנו להר סיני, כאשר בכל פעם שהיה שם משה רבנו ארבעים יום וארבעים לילה (על פי "סדר עולם" המיוחס לתנא רבי יוסי בן חלפתא).

עלייה ראשונה היתה ב-ז' בסיוון ככתוב: "ויקרא אל משה ביום השביעי" (שמות כ"ד, טז) והירידה היתה ביום י"ז בתמוז.

עלייה שנייה ב-י"ח בתמוז והירידה ב-כ"ט באב.

עלייה שלישית ב-א' באלול¹ והירידה ב-י' בתשרי.

על ידי קביעת סדר עליות וירידות זה, חז"ל נתנו משמעויות נוספות ליו"ט בתמוז (יום שבירת הלוחות, שהוא אחד מחמשת הדברים שאירעו בו, משנה תענית ד' ו), ל-א' באלול (תחילת הסליחות לספרדים כנגד זמן עלייתו של משה להר סיני, שו"ע תקפא, א) וליום הכיפורים כיום קבלת הלוחות הברית. אם נפרש את "ממחרת השבת" כיום שלאחר שבת-בראשית, שזמנו בדרך כלל מאוחר ל-ט"ז בניסן (פרט למקרה ש-ט"ו בניסן יחול בשבת ואז ט"ז בניסן יחול ביום ראשון), הרי שחג השבועות יחול לאחר ז' בסיוון, ומכאן שהעלייה הראשונה של משה חלה לאחר ז' בסיוון, שהרי עלה לאחר מתן תורה, וזה ישבש את כל סדר זמני העליות והירידות של משה, כפי שנקבעו ע"י חז"ל (ונצטרך גם לתת משמעות אחרת ל"ביום השביעי" שבפסוק דלעיל).

ג. יצירת קשר בין פסח לבין עצרת

למצוות ספירת העומר כגשר שבין פסח לבין חג השבועות ניתנו פירושים שונים. המשמעות של הפירושים הללו נכונה כאשר מתחילים את הספירה ב-ט"ז בניסן, הסמוך לזמן יציאת מצרים, מכיוון שכך מודגש הקשר שבין פסח לבין שבועות. מנגד, אם תחילת הספירה היא ביום ראשון שלאחר שבת חול המועד, מועד שהוא לעיתים מספר ימים לאחר ט"ו בניסן, הרי שהקשר הרעיוני שבין שני המועדים מתרופף. וכן אם ט"ו בניסן חל ביום ראשון בשבוע, הרי שספירת העומר תחל ביום ראשון שלאחריו, שהוא לאחר שבעת ימי חג הפסח, והקשר שבין פסח לעצרת כלל וכלל אינו מתקיים.

להלן דוגמאות למשמעויות של ספירת העומר המחברות בין פסח לבין

זעל פי סדר עולם פרק ו', משה רבנו ירד ב- כ"ח באב ועלה ב- כ"ט באב.

עצרת:

1. יצירת קשר בין השחרור הפיזי שמסמל חג הפסח (שהוא האמצעי), לבין השחרור הרוחני בקבלת התורה שמסמל חג השבועות (שהוא התכלית). "בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" (שמות ג', יב).

(ראה על כך במורה-נבוכים ג', מג ובספר החינוך מצווה שו).
2. ימי הספירה כימי התקדמות רוחנית. מחד גיסא התנתקות יומית מ-מ"ט שערי טומאה בהם היו אבותינו במצרים (זוהר פר' אמור), ומאידך גיסא בכל יום רכישה של אחת מ-מ"ח המידות הנחוצות לקניין התורה (אבות פ"ו, מ"ו).
3. קשר בין מנחת העומר הקרבה משעורים (מאכל בהמה) ב-ט"ז בניסן, לבין קורבן המנחה הקרב מחיטים (מאכל אדם) בחג השבועות. בכך מסמלים את העלייה הרוחנית הנדרשת בין פסח לשבועות. (ספר החינוך מצווה שז).

ד. "להוציא מליבם של צדוקים".

המחלוקת שבין הפרושים לבין הצדוקים והבייתוסים (ומהמאה השמינית לסה"נ בין הרבנים לבין הקראים), חרגה ממסגרת של ויכוחים הלכתיים והפכה למאבק על דרך הפרשנות של התורה. מכיוון שהצדוקים כפרו בסמכותם של חז"ל לפרש את התורה שבכתב בדרך של תורה שבע"פ, הרי שבהלכות מסוימות הקצינו חז"ל וחרגו מן ההלכה המקובלת, וזאת כדי "להוציא מליבם של צדוקים", כלומר להוכיח לצדוקים שדרכם אינה נכונה. יתרה מזאת, סוגיה זו של הפרשנות ליממחרת השבת הפכה סמל למאבקם של חז"ל כנגד הצדוקים והבייתוסים. המחלוקות ביניהם רבות, ונזכיר רק את אלו שהוזכר בהם הביטוי דלעיל. כגון:

1. אם יום הקרבת העומר חל בשבת, חז"ל התירו לקצור את העומר בליל שבת, למרות האיסור שבכך, וזאת כדי שלא לסטות מתאריך זה ושלא יידחה ליום ראשון (מנחות פ"י משניות א-ג).
2. חג שבועות שחל בשבת הרי שיום מחרתו נקרא "יום טוב" (אסרו חג). חז"ל קבעו שביום זה, למרות היותו יום חגיגי שבו הקריבו את קרבנות החג, "אין כהן גדול מתלבש בכליו (בבגדיו המיוחדים) ומותרין בהספד ובתענית" (חגיגה פ"ב, מ"ד), כדי לפרסם שאין זה יום-טוב כפי שסברו הצדוקים והבייתוסים.
מחלוקות נוספות בהן נזכר המשפט דלעיל, הן: בעניין עדים זוממים (מכות ה, ע"ב), קטורת ביום הכיפורים (יומא נג, ע"א) ופרה אדומה (פרה פ"ג, מ"ז).
כאן נעלה את ההשערה שגם פרשנותם של חז"ל בעניין "ממחרת השבת" נעשתה שלא על פי פשט הפסוקים וזאת גם כדי "להוציא מליבם של צדוקים" את דרך פרשנותם ולבסס את סמכותם של החכמים בפרשנותם לתורה.

שיקול זה אינו העיקרי, אבל יכול להצטרף לקודמיו.

סיכום

על פי השיטה שהובאה כאן, לא ניתן למצוא את הפרשנות המלאה, המסבירה את הקשר שבין ממחרת יו"ט ראשון של פסח לבין פשטם של הפסוקים, ולכן פירושי החכמים השונים שניסו להסביר ולהצדיק את חז"ל אינם שלמים. זאת משום שחז"ל פירשו את "ממחרת השבת" לא על-פי פשטם של הפסוקים וגם לא מתוך כלל או דרשה כלשהי. אלא מסתבר שזה מתוך סיבותיהם המיוחדות והחשובות שהוזכרו כאן. מסקנה נוספת היא שהזמן להקרבת העומר ולתחילת ספירת העומר ב-ט"ז בניסן הוא קביעה של חז"ל על-פי פרשנותם, ולא תאריך מיוחד לכך שנקבע קודם לכן.

בדברים שהובאו ניתן לראות מצד אחד את חוכמתם של חז"ל להשלים את הכתוב בתורה בקביעת טעמים וזמנים למועדים וביצירת קישורים נוספים ביניהם. מצד שני אנו רואים את סמכותם של חז"ל לפרש את התורה שלא כפשוטה, וזאת על מנת להשיג את מטרותיהם ולהיאבק במתנגדיהם. ואכן במאבק זה על הפרשנות ליממחרת השבת ידם של חז"ל הייתה על העליונה וקביעותיהם נתקבלו בעם ישראל הלכה למעשה.